

A MAGYAR ÉPÍTÉSZET TÖRTÉNETE

A MAGYAR ÉPÍTÉSZET egészének történetét még nem írták meg — írja a Magyar Szemle Könyvei legújabb, élénkpiros kötetének szerzője, Bierbauer Virgil.¹ Építészettörténettel foglalkozni kétségtelenül nem oly egyszerű mesterség, mint az ábrázoló művészetek vagy a műipar alkotásaival. A kutatónak hármasszerű műveltséget kell egyesítenie magában: az építész-mérnökségben való jártasság csak kiindulópontnak elég, a történeti kultúra és a csiszolt minőségérzék elengedhetetlen tulajdonságok. Az épület — legyen az bármiféle rendeltetésű — féllábbal a praktikum talaján áll: anyagát helyi bányák vagy gyárak szállítóképesége határozza meg, embereket fogad magába, istentisztelekre gyülekező híveket, büszkén és szomorún elzárkózó monarchákat, pompázó gyülekezeteket vagy apró-cseprő gondokat hurcolkodtató kisembereket. A templom, a palota, a középület vagy bérkaszánya, hogy csak a legáltalánosabb típusokat említsük, sőt a falusi kunyhó is, hasznossági jellegű vagy legalább is egyik szemszögből nézve kizárólag az; tetőtöltését különböző technikai eljárások segítik elő, a falazás, boltozás, öntés, cserepezés, belső kiképzés ezerféle csinja-binja. Igen ám, de történeti korokba visszanyúlóan ezeknek a technikáknak ismerete az épület igazgató titkait csak részben fedi fel, a szakembernek rá kell szánnia magát arra, hogy levéltárak tervcsomóiban böngésszen, alaprajzokat és metszeteket ásson elő a feledés homályából, sokszor csak a szignatúra kedvéért, mely a rajzon olvasható; hiszen az alaprajz valósággá vált. S ha végül összefoglalásra kerül a sor, csak a minőségérzék az, ami rendet tud teremteni az emlékek tömkelegében: az a szellemi tevékenység, mely a bíró ítélőérzékével legközelebbi rokonságban van.

Bierbauer joggal mutat rá az eddigi irodalom fogyatékoságaira. Nemcsak az építészet egészének történetét nem írták meg, hanem a részletekben is óriási hiányok tátonganak. Románstílusú építészetünket egy jószándékú dilettánson kívül senki nem foglalta össze. Nincs monográfiánk a magyar gótika fényes épületsorozatáról. Ismerünk, sőt nagyon jól ismerünk egyes renaissance emléket, de valamennyinek egymáshoz való viszonyáról, a fejlődés szép útjáról csak homályos fogalmaink vannak. Ugyanezt mondhatjuk el a barokról, a klasszicizmusról, a múlt század történetieskedő stílusairól. A kutatók részeredményeket cizellálnak. A nagystílus rendezéstől legtöbbször visszahőköl.

¹ A magyar építészet története. 54 képmelléklettel. Budapest, 1937.

Mi lenne az oka ennek, ha nem az említett hármas igazodás szükségessége? Idevágó tanulmányaink szerzői csaknem kivétel nélkül építészek, mint Bierbauer, kik az aktív építőtevékenységet cserélték fel olykor a tollforgatással. Henszlmann Imre a Magyar Tudományos Akadémia tervpályázatán vett részt, Foerk Ernő a szegedi fogadalmi templomot, Lux Kálmán Lillafüredet építette, Lechner Jenő modem környezetbe álmodta vissza Felsőmagyarország pártázatos kastélyait, melyekről értekezett. A kétfajta foglalkozás, aktív és irodalmi, között szabad pályán működőknél az elsőre tolódik a hangsúly, hiszen a tudományos munkásságnak ebből az ágából bajos lenne megélni. Mások, nem építészek, hanem művészettörténészek rendszerint visszariadtak e terület vizsgálatától, tekintettel arra, hogy nem rendelkeztek kellő technikai ismeretekkel. A legkiválóbb német szakértő, A. E. Brinckmann maga mesélte, hogy jóval stúdiumainak elvégzése után beült egyik német műgyetem padjára s építési oklevelet szerzett, enélkül nem mert közeledni kedvenc stúdiumához, a barokkhoz.

A háború óta a kutatás széles keretekben indult meg, apróbb monográfiák és tanulmányok légiója látott napvilágot, legtöbbje igen használható munka. A termelés azonban teljesen rendszertelen s a vizsgálatok köréből csaknem kikerültek legjelentékenyebb emlékeink, a Felvidék és Erdély egyházi és világi remekei. Kisebb igényű, szerényebb alkotások felé fordultak a reflektorok, ami az összefoglalást a léptékbeli torzulás miatt is megnehezíti.

Bierbauer gondosan végigrostálta mindazt, amit előtte e kérdésről írtak. Könyvét itt-ott megtűzdeli XVIII. századi magyar szerzőkből vett idézetekkel, múlt század eleji megfigyelések felfrissítésével, melyek mutatják régebbi részletkutatásainak eleven erejét. A honfoglalás korától máig terjedő keretet, melybe alig háromszáz lapnyi szöveg fér bele, nem feszíthette szét Önálló levéltári kutatások végzésével, ami amúgyis másféle publikációk feladata. Ennek ellenére nem haladt a megszokott úton, egy új szempont felvetésével könyve nagyszabású kísérletté változott át s e szempont következetes alkalmazása nézetünk szerint könyvének legnagyobb érdeme.

Mivel kezdődik a magyar építészet története? Szent István templomaival? Vagy évszázadokkal előbb megszuvasodott, elrothadt faházakkal? Vagy éppen putrikkal, sőt sátrakkal, melyeket a honfoglaló harcosok vertek sebtében? Az ember szükségből épít — ez a kiindulópontja — s az építészet történetéhez minden odatarozik, ami hajlékot nyújt: nemcsak a hatalmas dómok és büszke várak, hanem a polgári és falusi ember szerény építkezése is, a városépítészet és település is. A magyar építőkultúra abban a pillanatban kezdődik, midőn az első magyar földél alatt aludt: emléke a jaki templom éppúgy, mint a tiszapolgári pásztorházak, az egri liceum vagy az a középkori szegény falu, melynek alapjait a Kecskemét melletti Baracspusztán ásták ki.

A művészet és a népművészet között Bierbauer az építészetben nem ismer határvonalat s e vélekedésében igazolja őt az építészet gyakorlati célzata. Az ábrázoló művészetben vagy a műiparban ilyféle egyesítést megakadályoz az, hogy népművészeti emlékeink a XVIII. század előtt nem ismeretesek vagy amennyiben a népi munkák közé

sorolhatók — talán egyedül a XV. századi felvidéki barchentek —, nem egyebek a műpar formanyelvének kissé szerényebb ismétléseinél. Ezzel szemben a középkori falu kialakulása, ház-egységeinek alaprajzi elrendezése mindenestől beletartozik építészetünk történetébe, mint annak egyik lényeges fejezete; a falvak és falusi házak gyakoribbak voltak ugyanis, mint a kőből épült egyházak vagy főúri lakok.

Építészetünk története, mint minden eredetnél kezdődő történeti munka, hiedelmekkel, találgatásokkal indul. Szomszédnépek szokásai-ból, népművészetből, alacsony kultúrában máig megmaradt fajták építésmódjaiból kell oldalt és visszafelé következtetni. Aránylag legtöbbet a nyelvtudomány segíthet, az Ősi szavak tanúságtétele. A honfoglaló magyar sátrakban lakott s ezt a szokását nehezen, évtizedes, sőt évszázados konok ellenkezés után hagyta el. Mikor a kalandozások, gyors helyváltoztatások kora régen elmúlt már, mikor már stabil és elmozdíthatatlan házakat emelt, még mindig sóvárogva gondolt a régi szép időkre.

Kőből épült templom és könnyű sátor sokáig párhuzamosan élt egymás mellett. Várak úgyszólván csak a tatárjárás után épültek, merőben hadicélből, felváltva az addigi ritka lakótornyokat. Az egyházi építészet fejlődése simább és következetesebb. A Műemlékek Országos Bizottságának legújabb ásatásai — elsősorban Esztergomban és Székesfehérvárt — e téren döntő jelentőségűek s a hazai román stílus kialakulásának kérdését nagy léptekkel vitték előre. Végre ott tartunk, hogy valóban ismerünk Szent István uralkodása idejéből származó falakat és faragott díszítményeket. Székesfehérvárt egy szentély falai kerültek elő, melyek minden bizonnyal Szent István sírkápolnájához tartoztak. Esztergomban a királyi palota alapfalai származnak ebből az időből, pompás oszlopféjek és egyéb dekoratív töredékek. Veszprémben párkánydarabokat ismerünk ebből a korból. Mindezek alapján megállapítható, hogy a keresztény kultúrközösségbe belépő magyar építészet nemcsak lombard és délnémet forrásokból merített, hanem a pannonjai rómaiság ihletét s a honfoglalás kori, keletről származó díszítőkincset is felhasználta. Bierbauer az új ásatások eredményeit ismeri s nagyrészt felhasználta művében.

Az esztergomi ásatások nemcsak Szent István korára vonatkozóan értékesek, hanem elsősorban az érett román stílus idejére, a XII. századra. A királyi kápolna remekbefaragott díszkapujával és légiesen könnyed rózsablakával bizonyára ösztönző például szolgált egyházi építészetünknek, a hozzáépült palota pedig, különös belső ajtókereteivel, nemcsak nálunk, hanem a román stílus egész területén unikum. Régebbi kutatóink gyakran panaszták a törökdúlást s kis töredékek-ből vérmes képzelettel csodás alkotásokra következtettek, mely alkotások viszont a szkeptikusok számára a levegőben lógtak. Esztergom most, legalább egy pontra vagy egy századra nézve eldöntötte a vitát: előttünk áll viszonylagos épségben a magyar király palotája, az árpád-házi uralkodó otthona. Ez volt, ilyen volt, talán több, de semmiesetre sem kevesebb. Jólesik, hogy az optimistáknak volt igazuk.

A vegyesházi királyok korának egymástól meglehetősen izolált nagy emlékei közül Bierbauer csak a legfontosabbakkal foglalkozik.

Az emlékek száma egyre növekszik, az áttekintést még sok részletmunkának kell megelőznie. A gótika időszaka már a városépítészeti és településtörténet szempontjából is sokkal többet mondó, mint az előbbi korszakok, sajnos azonban, az egy Budát kivéve, hol Horváth Henrik alapvető kutatásai sokat tisztáztak, későközépkori városaink szerkezetét még nem látjuk világosan. Buda esetéből bebizonyosodott, hogy a XV. századi városok sokkal jobban kihasználták a helyet, mint a mai kor, és a szobák mérete veszedelmesen emlékeztetett a háború utáni építészeti „összkomfortos“ modern lakásaira. 1430 körül a budai várban 967 ház állott, ma 194, pedig a nagy bérházak megkímélték ezt a területet.

Bierbauer már a Kecskemét melletti baracspusztai ásatásokkal kapcsolatban, melyek XV. századi falusi építészeti vonatokra vonatkozóan adtak becses útbaigazításokat, rámutatott arra, hogy a magyar és német építészet gyökeresen más elrendezést követ. A nagy egyházi építkezések esetében ez a különbség nem annyira érezhető, ami részben az építőpályák vándorlásával, részben azonos feladatokkal függ össze. Van azonban egy pont, hol ez a különbség újból megmutatkozik, nemcsak a némettel, hanem az olasszal és a franciával szemben is és ez a közösség életről szóló sarjad. Építészeti a magyar közösség régen sem volt, ma sem hajlamos reprezentatív megoldásokra. Városainkból legnagyobb részben hiányzanak a hivalkó városházák, az előttük csobogó pompás díszutak, hiányzik a főtér szeretetteljesen, sőt olykor brutális erővel hangsúlyozott parádéja, ami nélkül olasz vagy német város alig képzelhető el. Ezt a hiányt nehéz egyedül a törökidő számháza írni, bár kétségtelenül az is belejátszott. Ugyanezzel a kérdéssel függ össze a magyar város szerkezetének sajátossága. Alföldi városaink alacsony házai végtelen utcákban vesznek el, a vasút szinte kiváratlanul hosszán hasítja egyes városok többszerződés határait.

Nem városépítőfajta a magyar? Ez a kérdés már többször felmerült. Ismét a török pusztításaira kell emlékezni, mely oly élesen állítja szembe egymással Karcagot és Kassát, Debrecen és Brassót, Békéscsabát és Veszprémet. Bármily rosszul esik, nem lehet eltagadni, hogy a városiasodás az Alföldön a törökidő idején oly súlyos sebet kapott, melyből máig nem tudott felépülni. A százezer lakosú Szeged kevésbé város, mint bármelyik négy-ötezer lakosú osztrák városka, talán a beléhelyezett idegen sejt, a fogadalmi templom tere végre megindítja a városiasodás bonyolult és szükséges folyamatát. Ez a kérdés azonban a településtörténetből a gazdasági helyzetbe nyúlik át.

Bierbauer szívesen és részletezően foglalkozik a renaissance emlékeivel s azzal az egyedülálló folyamattal, mely hazánkban a renaissance stílus létét több évszázaddal meghosszabbította. A Bakócz-kápolnára sok olasz város büszke lehetne, de talán még sajátosabb ezen olasz szellemből sarjadt alkotásnál a felvidéki pártázatos építészet ragyogó dekoratív fantáziájával, mely a velencei sugalmazásokat tősgyökeres magyar tájszólással írta át, vagy az erdélyi kastélyok derűs pompája, mely nem akart tudomást venni arról, hogy a renaissance felett az idő régen eljárt s a barokk ízlés már nemzedékekkel előbb elfoglalta fényes trónusát. A XVII. századi nagyúr, Bethlen Miklós, ki maga tervezte

bethlenszentmiklósi kastélyát, Velence környéki, de száz évvel előbbi minták nyomán építkezett, a produktum azonban gyökeresen más, mint mintaképe: honi földből sarjadt és iskolát teremtett.

A XVIII. század elejének felszabadító hadjáratai a barokk műveltséget és művészetet hintették el a törököktől visszaszerzett földekre; szinte jelképes jelentőségű, hogy a hadjárat egyik legfényesebb nevű vezére, Szavoyai Jenő egyben a legszebb magyar barokk rezidenciának, a ráckevei kastélynak építtetője volt. Szébbnél szebb városi lakok, vidéki paloták bújtak elő a földből, de az építőtevékenység az egész vonalon megindult, a falusi házak ebben az időben kapták meg mai alakjukat, a sokféle egyszerű, de változatosan vonzó dísz, ami kontyos tetőkben, tornácokban, búbos kemencék alakjában nyilvánult meg. Innen kezdve a fejlődés folyamatos, az ország viszonylagos nyugalmi állapotba kerül, a barokk pompája és grandezza lassan helyet ad a jozefinizmus fáradtabb és takarékosabb művészetének, a copfstílnak, hogy rövid uralma után a klasszicizmus kerüljön helyére.

A klasszicizmus népszerűségével és alkotókedvével szinte csak a gótikáé vetekedhetett, Pest városát újjá alkotta, utcáit szabályozta és városait felépítette. Utolsó volt időrendben a nagy építészeti stílusorszakok közt, utána a romantizmus tétova kísérlete vagy a történelmi stílusokat utánzó eklekticizmus következett. „A történelmi stílusok utánzása egyre külsőségesebbé vált“ — írja Bierbauer — „és a legkülönbözőbb vegyesházasságokhoz vezetett. Bár Steindl Imre híres londoni példa nyomán gót stílusban építette az Országházat, de az alaprajza nyilvánvalóvá teszi, hogy a külső és belső gótikus díszítések ellenére a tércsoportosításban és annak sokszoros szimmetriájában barokk téregyüttest alkotott, nem is szólva arról, hogy például a középső kupolacsarnok gótikáját vasszerkezettel valósította meg. Ez jellemzi a kor neobarokk építészének munkásságát is. A nagy tettszést aratott New-York Biztosító-palotánál a technika minden vívmányával élt a tervező Hauszmann és a részletek kiképzésénél, a káprázatos kávéház formálásánál ő és munkatársai, Korb és Giergl építészek a rokokó külsőségeit alkalmazták. E tervezők legjobb meggyőződésük szerint művelték az általuk kiválasztott történelmi stílust, de eszükbe nem jutott az, hogy a stílusok részletei, díszítőelemei építő rendszerükből és téralakító elveikből következtek.“ Ebből a zsákutcából, melynek felelőtlenségét és kultúrátlanságát Bierbauer bátran elemzi, a szecesszióval vegyült magyaros irány — mely sajnos kérészéletűnek bizonyult s hamarosan a legnagyobb ízléstelenségek takarójául (Társadalombiztosító-torony stb.) szolgált — mutatott a mai törekvések felé. A tárgyias építészet azóta megnyerte a csatát: a malter-kariatidák és műkö-Atlaszok nem gyarapodnak többé.

Az alkotás és az írás határai itt összefolynak. Bierbauer, a korszerű eszmék propagátora, ki mindig tudta, hogy hol az írástudó helye a harcban, s aki a maradiság, nagyképűség és csökönyösség elleni küzdelemben kapott is és osztott is sebeket, könyvének utolsó fejezetét nemcsak megírta, hanem át is élte, sőt kialakulásába tevékenyen belezott.